

Kobzos Kiss Tamás

A szabadságharc dalok tükrében

Ükanyám testvére – Kmetty segédtisztje – Thuolt István emlékének ajánlom
Elhangzott a burgenlandi Felsőpulyán, 1998. szeptember 12-én

Nincs könnyű dolga annak, aki az 1848/49-es szabadságharc zenei vonatkozásairól képet akar alkotni. Hatalmas kötetet töltené tele mindaz, ami ezt a kort dalokban és hangszeres zenében reprezentálja.

Sok minden él ebben a korban a néphagyományban, és sok mindent teremt is ez a másfél év. Feltámadnak a kuruc korból őrzött, mindig tiltott rebellis nóták, és működik a kollektív emlékezet, melyről Jókai így ír a „Szabadság a hó alatt” c. regényében: „Én célszerűbbnek látnám dalra tételni a verset; énekelve hamarább behat a népbe, mint nyomtatva, s akkor aztán terjed mezőről mezőre tovább, a kaszások, az aratók, a fuvarosok elhordják faluról falura, s amit énekelnek, örökre megmarad.”

Egy nagy jelentőségű, még nem kellően vizsgált, nem kellően értékelt, sokszor félreértett korszak zárul le vele, a verbunkos zene korszaka. A verbunkos zenéé, melyet paradox módon épp a Habsburg birodalom homogenizáló szándéka teremtett meg és terjesztett el. A reguláris hadsereg létrehozásához kellett ugyanis egy gyűjtő, mozgósító zene, mely a magyar katonatánchoz szorosan kapcsolódik, és amely külön rábeszélés és túl sok bor nélkül is elérte a kellő hatást: önként csaptak fel a magyar parasztfiak évekre katonának, elkerülve messzi vidékekre. Ez a zenét részben cigányok játszották, nem lévén más szabad zenész erre a foglalatosságra, és annyira megtetszett a magyar nemességnek, hogy sajátjának tekintette, formálta, fenntartotta. Sok forrás tanúskodik ennek a zenének fontosságáról a magyar kultúrában, elég, ha Berzsenyi és Bihari találkozását említjük a „Hét választóban”. Elgondolkozhatunk, ki tévedett: Berzsenyi és elődei-kortársai – Csokonai, Pálóczi, vagy Czuczor, vagy pedig azok, akik csak ennek a zenének későbbi, a kiegyezés utáni felhígult, elfajzott formáját, a „sírva vigadót” ismerve ítélték. Érdekes módon úgy érzem, az én nemzedékem valamire öntudatlanul rátalált: meghallotta a múlt század eleji cigányok hetvenes évekbeli utódait zenélni – szinte még mindig a régi stílusban és hangszerelésben, és azt mondta: ez a zene a huszadik század végén is kell!

Nos, visszatérve e kis kitérő után eredeti témánkhoz, a múlt század közepén természetesen nagyon sokféle zene élt egyszerre Magyarországon. Erről tanúskodik a nagyszámú korabeli, vagy ezt a korszakot megelőző időkből fenmaradt gyűjtemény. Emiatt nincs könnyű dolga annak, aki valóban átfogó elemzést akar adni a szabadságharc zenéjéről.

Néhány a problémák közül: szöveg és dallam nálunk sohasem kapcsolódott szorosan. Míg a szövegek szerzői majdnem minden esetben megnevezték magukat, dallamszerzőket alig ismerünk, legalábbis ami az énekelt verseket illeti. Emiatt régi stílusú, vagyis több, mint ezer éves dallamok hordozhattak frissen keletkezett szövegeket. Új stílusú, vagyis korabeli keletkezésű dallamok véletlenszerűen kapcsolódhattak 48-as szövegekhez. Énekeltek természetesen idegen, vagy városi divatos dallamokra új keletkezésű szövegeket. Ahogy már említettem, éltek még a korábbi, kuruckori rebellis nóták, mint a Tyukodi pajtás, a Török bársony süvegem (Tóth István 1832-es gyűjteményében ezzel a szövegkezdettel: „Édes hazámfiak/Boldogult bajnokai/Tekintsétek országunk/Földi nyomorúságunk”) vagy a híres Rákóczi nóta, és ezeket énekeltek is, de fontos volt a Versegly által fordított Marseillase, vagy

a szöveg nélküli Rákóczi induló, amelynek eljátszásáért életfogytig raboskodott egy máramarosi cigányprímás a harcok elbukása után. A hangszeres zene fontosságáról hitelesen szól a Budapesti Híradó 1848. március 22.-re keltezett bécsi tudósítása:1 Másnap reggel...nagyszerű körmenetet tartottunk nemzeti zászlónk alatt Bécs utcáin, több lovas és és gyalog polgárkatonatiszt vezérlete mellett, nemzeti őrkötől fedezve, roppant néptömeg kíséretében, a lóczi cigányok már ekkor velünk voltak, ezuttal először a polgár-katonaság nagyszerű zenekara is, rengettek ekkor Bécs falai a még soha nem hallott Rákóczi-indulótól, mintha most hódítottak volna meg..."

Természetesen dallamok sokkal lassabban keletkeznek, mint szövegek, rövidebb időszakban inkább egy-egy új változat születéséről beszélhetünk. A szövegek is átalakulhatnak ki változtatással új értelmet kapnak. Megfigyelhető ez a forradalom idején a korábbi, politikailag semleges szövegek átalakulásánál, vagy a bukás után a megjelenéshez szükséges „kódolások” esetében, mint konkrét példánál látni fogjuk.

Magam, mint aktív zenész, természetesen másképpen közelítek ehhez az anyaghoz is. Engedjék meg most is nekem a szubjektivitást. Tekintettel kell lennem a mai kor emberére, figyelembe kell vennem bizonyos esztétikai és más szempontokat, pl. az autenticitás követelményét, ami pl. a vizsgált korban nem volt szigorú. Gondolkodás nélkül átírtak egy Tinódi históriás éneket indulóvá. A zenei historizmust is a szabadságharc utáni tilalmas idők alapozták meg. Alig néhány évvel szabadságharc bukása után – 1852-ben – hangversenyeket tartanak a Nemzeti Múzeumban, ahol a régebbi idők – általában mai tudásunkhoz képest katasztrofálisan rosszul megfejtett – dallamai mellett megszólalnak a 48/49 -esek is. Persze a nem csak a zenére, hanem a szövegre figyelő fülekre is tekintettel kellett lenni a szervezőnek, Mátray Gábornak, akiről még többször is szó lesz.

De tartsuk be az időrendet, kezdjük a szabadságharc előtti időknél. A dalok legegyszerűbben három nagy csoportra oszthatók: katonadalok (lelkésítő dalok, katonakísérők, siratók, stb.), politikai dalok, amelyek általában egy ismert dallamra íródtak, félig-meddig rögtönzött szöveggel, és históriás énekek, melyek a szabadságharc egy-egy sorsdöntő eseményét (hadjáratok, Világos, Arad) beszélik el.

Kezdjük egy politikai dallal, melynek első sora szállóigévé vált, és sok alakban fennmaradt: Nem úgy van már, mint volt régen... A vers Terhes Sámuelé (1783-1863), és már a század harmincas éveiben nagy népszerűsége tett szert, bekerült pl. Tóth István gyűjteményébe is „Magyar panasz” cím alatt.

Nem úgy van már, mint volt régen / Nem az a Nap süt az égen
Nem úgy illatoz a virág / Kétszínűvé lett a világ

Átok fogta meg a magyart / Mert az soha együtt nem tart
Rajta igaz a közmondás / Amennyi ház, annyi szokás

Régi őseink elholtak / Kik a közjónak hódoltak
Hej, ha most feltámadnának / Újra sírba szállanának

Ha a hív jutalmat nem kap / S nem igazat papol a pap
El kell veszni a világnak / Vagy győzni az igazságnak

Már tavasszal megszülethetett a vers pandantja:

Illatozik már a virág / Egyszínűvé lett a világ
Nincs uraság, sem titulus / Közös már a nemzeti juss

Most szívem már búval nem ég / Felderült már a magyar ég
Bár sokára, mégis végre / Tisztán kelt napja az égre

Már a német nem parancsol / Nemzete szavára marsol
Vígán köti fel akardot / Mert magyar fújja a marsot

Nincs már átok a magyaron / Van most mind egy akaraton
Napja legyőzte a borút / Szabadságból font koszorút

Örömevet éljen hosszút / Éljen Battyán, Deák, Kossuth
Éljen a király s az ország / Éljen a magyar szabadság!

Nézzük még meg, hogyan idézi fel Terhes Sámuel alakját Karsa Ferenc, az idős rimaszombati lelkész rokona:² „Az öreg papot sok honvédtiszt között találtam... Éppen azt magyarázta vendégeinek... hogy a magyarnak meg a magyar fiúknak csak Petőfi tud írni: hát danóljuk el azt a nótát: Fiúk az Isten áldjon meg... mert nem nézhetek vidáman végig elhagyott hazámon sat. Megjegyzendő hogy valahányszor honvéd tisztek Kossuthot vagy Görgeyt bírálgatták, az öreg úr egy magyar nótát intonált, pohár csengés közt terelte el őket a vitatkozás terétől.”

Egy másik híres reformkori vers, Kisfaludy Károly Mohácsának egyik sora, a szintén szállóigévé lett: „Él magyar, áll Buda még” is dallá lett valamikor az első felelős magyar minisztérium létrejötté idejéből:³

Él a magyar, áll Buda még / mögköszönjük neköd, jó ég
Most lösz fényös Budavára / Mert ott a magyar kormánya Tündöklék

Éltesd Isten mi urunkat / István kedves nádorunkat
Bottyán Lajos, szömünk fényit / Hazánk földerült reményit Áldjad mög

Kossuth, kedves polgártársunk, búterhölve sose lássunk
Fogd föl buzgón ügyeinket / Arra kérjük Teremtőnket Áldjon mög!

Kossuth a magyar mentője / Áldja mög a teremője
Mond a magyar örök hálát / Mögkönnyíti terhös vállát Általa.

Széttört a magyar bilincse / Szabadság a nemzet kincse
Él hazánk, hazák hazája / Azt zengje a magyar szája Míg csak él!

A szöveg egy Liszt által egyik rapszódijában is feldolgozott népszerű műdal dallamára íródott: „Káka tövén költ a ruca”. Ez a dallam szoros rokonságban van a híres Kossuth-nóta dallamával, amely a következő szöveggel élt már jóval a szabadságharc előtt:

Gyere pajtás, katonának / Jobb dolgod lesz, mint apádnak
Se nem kapálsz, se nem kaszálsz, /Pesti kaszárnyában sétálsz
Éljen a nemzet!

Az ezredes azt izente / Kevés az ő regementje
Ha még egyszer azt izeni / Magam is el fogok menni
Éljen a nemzet!

Az én rózsám írdeák / Nem kell néki gyertyavilág
Megírja ő a levelet / A ragyogó csillag mellett
Kedves galambom!4

Ez a szöveg megoldja az évszázados rejtélyt: miért kellett a magyarnak kétszer üzeni, hogy katonának menjen. Egyesek a magyar tunyaságot emlegették, mások valamiféle középkori maradványra gyanakodtak. Az ok egyszerű: amikor – e szöveg keletkezése idején – kötéllel fogdosták a katonákat („Már minálunk verbuválnak kötéllel / Megfogják a szegény legényt erővel”5 – a szabadságharc alatt: „Mán ezután nem fogdosnak kötéllel / Együtt megy a gazdag a szegénnyel”6) nem nagyon akaródzott azonnal „kötélnek állni” ha csak nem a tánc és a tüzes bor hatására. Másrészt eklatáns példája a szövegek átalakulásának: hogyan lesz azonnal az ezredesből és az én rózsámból Kossuth. (A szabadságharc után aztán ellenkező előjellel is bekövetkezik ez, de erről később).

Nézzük most a bizonyíthatóan a forradalom és szabadságharc ideje alatt keletkezett énekek közül néhányat. Az ún. katonakísérők közül az egyik legszebb a Csokonai-vers kezdetét őrző székelőföldi ének: „Este jött a parancsolat számunkra”:

Este jött a parancsolat számunkra / Indulni kell, magyar fiak a harcra
Sírtam, mint a záporosó / Hogy tőled búcsúzni késő
Galambom.

Korán reggel megütötték a dobot / Kiadták a kemény parancsolatot
Indulni kell a csatára / Csókot sem adtam szép szádra
Galambom.

Ha az Isten visszahoz majd még egyszer / Megkérdezem, mit fogadtál ezerszer
Hogy mindaddig híven maradsz / Míg tart itt Erdélyben a harc
Puchnerrel.

Ha meghalok, vagy a csatán elesem / Itt a tábor, válassz egy mást helyettem
Hullass értem egy pár könnyet / Talán megérdemlem tőled
Galambom.

Ha meghalok, pajtásim temetnek el / Meghagyom, hogy a fejfámra írják fel:
Itt nyugszik egy hív szerető / Hazájáért híven küzdő
Önkénytes.⁷

A székelység – hasonlóan a kunokhoz – kezdetben ambivalensen viszonyult a forradalom eszméihez, nehezen indult a katonaság szervezése. Tükröződik ez a korabeli énekekben is. Siklódról, ebből a zárt, függetlenségét féltőn őrző székel faluból több ilyenfajta ének is fennmaradt:

Kossuth izenete eljött / Magyar nemzet talám győzött
Nekünk es most el kell menni / Szabadságért ki kell állni

Apák, anyák, kedves szülék / Sírhatunk most, mert vagyon mért.
Egymástul es meg kell válni / Katonának kell indulni.

Mind elmennek a legények / Mindennapi reménységek
Mind elmennek katonának / Kossuth Lajos huszárjának

Vagy a szintén Siklódon, 1941-ben a méltatlanul elfelejtett népzene kutató, Mathia Károly által gyűjtött és közreadott⁸ históriás ének a Puchner fenyegető hadműveletei miatt létrejött agyagfalvi gyűlésről és következményeiről:

Ezernyolcszáznegyvennyolcban / Októbernek hónapjában
Nagy fészivel az oldalán / Gyűlt a székel Agyagfalván.

Berzenczei nagy hangjára / Mentünk hazánk oltalmára
Vasból fegyvert kovácsoltunk / Rúddal harcolni indultunk.

Indul székeltek tábora / Mű es mentünk le, Radnótra.
Megértünk huszadikára / Bethlen grófok kastélyába.

Szent-Iván mellett szoroson / Átalmentünk a Maroson
Ki bátor volt, átevezett / gyenge sok a vízbe veszett.

Ki jött haza, ki lett oda / Azt talám az Isten tudja.
Itt is, ott es a sok árva / máig es vár az apjára.

Több énekelt változatban is fennmaradt ez az ének – Kriza János gyűjteményében is –, ami mutatja a téma fontosságát. (A „nagy hangú” Berzenczei László. A marosszékel radikálisok szervezője egyébként török emigrációban halt meg.)

A következő példa egy katonasírató, amely szintén Erdélyben vált népszerrűvé, bár első ismert lejegyzése (1860) a Békés megyei Nagyszénásról való.⁹ Borsody-Bevilaqua Béla szerint a Bach-korszakban a diákok titokban elesett bajtársaik emlékére közösen, szertartásszerűen énekelték. A szövegkezdet Egressy Béni népszerű dalára utal („Mi füstölög ott a síkon távolba”).

Mi piroslik ott a síkon távolba' / Csonka honvéd piros vére a hóba'
Sok halált szórt az ellenség sorára / Haj! De végre egy golyó őt találta.

Ágyú helyett koporsót visz a szekér / Benne fekszik egy magyar honvéd tüzér
Koporsóján csákója és fegyvere / Szemfedőül katonaköpenyege.

Bajtársai kivont karddal követik / Fájdalmukban olykor meg is könnyezik
Nincs harangszó, csak pár ágyúdörrenés / Ennyiből áll a tüzéri temetés.

Zöld erdőben fekete sír domborul / Aki látja, szívében megszorul
Fák tetején bús csalogány úgy beszél: / Szabad földben nyugszik egy honvédtüzér.

Szinte természetes, hogy a világosi fegyverletétel szomorú emlékét is őrzi históriás ének. A harcokat túlélte, de házaló énekes koldussá lett „csonka honvédek” repertoárjának állandó darabjaként lett igen népszerűvé a „Honnan jössz te oly leverten, bús pajtás”:¹⁰

Honnan jössz te oly leverten, bús pajtás?
Mért sír szemed egyik jobban mint a más?
És orcádon mért látni oly bánatot?
Mintha elmúlt volna már a világod?

Sírok, pajtás, sírni fogok örökre,
Míg élni hágy a jó Isten kegyelme
Világostól hozom e nagy bánatot
Hol hazámnak a nagy sír megásatott.

A magyarnak nincs már többé hazája
Elbujdoshat már ő a nagy világba
A temetés roppant volt és nagyszerű
Százazreknél több volt ott a kesergő.

.....
A Nap éppen akkoron lenyugodott
Az egész magyar síkság már vérben volt
Mintha sírt volna az Isten maga is
Hogy nem lesz a földön már egy magyar is.

És te mégis, jó Isten ezt nézhetéd
E szép hazát eltemetni engedéd
Egy mély sírba, honnét nincs feltámadás
Te is pajtás, magadnak egy olyat áss!

A toronyban sárga-fekete rongy lóg
Alatta a bámuló nép ácsorog
Kérdik egymást: hát, bátya, mi az újság

Elhagyott Kossuth, oda a szabadság!

.....

Rongyos koldus tért be az új bíróhoz
Testén veres-zsinóros dolmányt hordoz.
Szegény magyar, csavarog tébolyogva
Saját háza előtt megy el koldulva.

– Kotródj el, lázongó semmirevaló!
Eredj, kérj Kossuthtól enni, kóborló!
Rivallnak rá, és a szégyen árjában
Szegény a kert alatt hal el bújában.

.....

Sok szép magyar halt el az akasztófán
Német, tót, rác uralkodik e hazán
Imádkozzunk magyarok Istenének
Adja vissza ős jogát hős népének!

Az aradi tragédia sem maradt énekes nélkül. Ismeretes, hogy Lévy József, a miskolci tanár-költő verset írt a tizenhárom vértanú kivégzéséről, mely természetesen nem jelenhetett meg írásban, de sokan terjesztették szóban sokféle dallammal, melyek mind egy törőlfakadnak.

Mire írásban is megjelenhetett, már az egész országban ismertté vált. A változatok közül talán a legteljesebb és legköltőibb a mezőkövesdi,¹¹ ebből idézünk:

Jaj de búsan süt az őszi Nap sugára / Az aradi vártömlőnek ablakára
Szánja azt a tizenhárom magyar vitézt / Ki a tömlőc fenekén a halálra kész.

A magyarnál volt mindegyik generális / Diadalmas, győzedelmes száz csatán is
Bátran néztek szemé közé a halálnak / Hiszen véle szemközt nem csak egyszer álltak.

Uramfia! Az ítélet akasztófa. / Mintha gyáva útonálló lettek volna
Mintha nem volnának méltók egy lövésre / Katonához, férfiúhoz illő végre.

.....

Jaj, de boldog, kit először nevezének / Hogy a halált legelőször ő lelné meg
Jaj, de bezzeg, kit végsőnek hagynak hátra / Bajtársai szenvedését végigvárja.

Damjanichot hagyták végső vértanúnak / Hogy érezze terhét, kínját a bosszúnak
Kegyetlenül haragszik rá minden német / Számtalanszor földig verte ökelméket.

Ott állt köztük mankójára támaszkodva / Mint egy dűlőfélben lévő templom tornya
Mint vad tigris, mely vas közé vagyon zárva / Ingerkedő gyermeksereg játékára.

Körülnézett olyan hősen, olyan bátran / Mintha volna honvédek közt a csatában
Bajtársai mind ott függnek már előtte / Ő is indul, ő is megyen jobb életre.

.....
És megállt az akasztófa közelében / Megöleli, megcsókolja keservében
Isten véled, szabadságom keresztfája / Rajtad halok meg hazámért, nem hiába.

Sűrög-forog már a hóhér a kötéllel / Számolni egy magyar vitéz életével
Damjanich meg így kiált fel nyugalmaiban: / Vigyázz, fattyú, fel ne borzold a
szakállam.

Aradi vár, aradi vár, halál völgye / Híres-neves magyar hősök temetője
Teremjenek határidon vérvirágok / Felejtethetlen legyen az ő halálok.

(Mint tudjuk, a valóságban Vécsey volt az utolsónak felakasztott vértanú, aki megcsókolta a
halott Damjanich kezét.)

Végezetül két olyan éneket ismertetek, amelyek a Bach korszakot idézik. Mindkettőre a maró
gúny jellemző. Az első közvetlenül a bukás után keletkezhetett, és kéziratban maradt fenn:12

Dallamát, egy közismert somogyi ugrós-dallam változatát a Kiss Dénes-féle, még
szabadságharc előtti kézirat őrizte meg.

Nyáron rossz a poros út / Azon futott ki Kossuth (dánom, danárom)
Uccu dánom, danárom / Visszavárjuk a nyáron

De te rózsa, ne virits / Megboldogult Damjanich
Uccu dánom, danárom / Megbosszuljuk e nyáron

Nem hervadt a rózsa el / Nem holt meg Bem, sem Perczel
Uccu dánom, danárom / Vezérünk lesz e nyáron

.....
Van még Budán elég lécs / Kell-e kötél, Windischgratz?
Uccu dánom, danárom, / Még felkötünk a nyáron

A németnek disznó: zau / Tudod-e ezt, Haynau?
Uccu dánom, danárom / Megperzselünk a nyáron

Vérzik még a poros út / Jön Batthyány, jön Kossuth
Uccu dánom, danárom, / Szabadság lesz e nyáron

A következő dal arra mutat példát, hogy az egyébként igen szigorú cenzúrát a szövegek kis mértékű megváltoztatásával meg lehetett téveszteni. Annak ellenére, hogy Mátray Gábor, a népdalok és népies dalok, valamint történeti énekek fáradhatatlan gyűjtője és kiadója – nevéhez fűződik az első tudományos történeti zenei kiadvány is, benne pl. Tinódi dalaival – 1852-ben megjelent kiadványát¹³ három Széchényi grófnőnek, köztük Seilern Crescence-nek ajánlja! Ebben található a „Pesttől fogva Debrecenig a vasút...” kezdetű ártatlan dalocska, folytatása: „Azon ment el az én babám, a kis rút / Elvitte szívem minden nyugodalmát / De visszajött, s meg elhozta pompáját”. Bizonyára sokat kellett gondolkodni a szöveg szerzőjének, míg kiötlötte ezeket a sorokat és a folytatást – pedig amint Mátray Gábor meg is jegyzi, így „énekelletett a Nemzeti Múzeumban 1851. Nov. 1.-jén”.

A valódi szöveg,¹⁴ melyet természetesen csak szóban terjesztettek a Székelyföldön, így hangzik:

Debrecentől nincsen messze a vasút, a vasút
Azon mene, azon mene el Kossuth
Elvitte a koro-koro- koronát
A magyarnak minden javát, bónumát

Visszatér ő még valaha, valaha
Hazajő még az a fényes korona
Felderül még a magyarnak a napja
Akkor lészen a németnek bánata

Muszka lova érdemli meg a zabot
Az nyerte meg Erdélyt s Magyarországot
Hallgatással verje Isten örökké
Hej, a magyart rabbilincsbe zárta bé

Tizenkét év elég sajnos volt nekünk
Mert a zsarnok kiszívta piros vérünk
Szaladj, hordjad nyálas szájad előlünk
Mert mi, hidd meg, hogy sohasem szerettünk

Nagyon meggyűlt a némettel a bajunk
Azért, hogy ő szereti az országunk
Szaladj, német, co ki innen, takarodj
Mert ha nem mégy, levágom a nyakadot.]

1 1849–49 a korabeli napilapok tükrében, Officina Könyvtár 36/38.

- 2 Szabadságharcos napló, Zrínyi Kiadó Bp. 1993.
- 3 Kálmány Lajos: Szeged népe 1891. Közli: Dégh L.: A szabadságharc népköltészete 1952.
- 4 Szini-gyűjtemény 1865. 202.
- 5 Tóth I. gyűjtése No. 112.
- 6 Dégh L. 11.
- 7 MNGy I. 194–195. Közli: Dégh L. i. m.
- 8 Negyvennyolcas dallamok / 48 dal a szabadságharc korából, Magyar Kórus 1948.
- 9 Kálmány L.: Történeti énekek 71. sz. Bp. 1952.
- 10 Dégh L. 100.
- 11 Dégh L. 104.
- 12 Debreceni Déri Múzeum kéziratára
- 13 Magyar népdalok egyetemes gyűjteménye, I. kötet 1. füzet, Buda
- 14 MNGY III. 191, közli Dégh L. 118.

http://www.kobzoskisstamas.hu/?pagetype=publications&subpage=a_szabadsagharc_dalok_tukreben